

Nemzeti kincsünk a vidék!

MAGDA SÁNDOR – MARSELEK SÁNDOR

Kulcsszavak: földtulajdon, földhasználat,
moratórium, Nemzeti Földalap, vidék.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Társadalmunk gazdasági fejlődése a természeti erőforrások használatára épül. A földtulajdon és a földhasználati rendszer hatékonysága hazánkban és az EU-ban is a figyelem középpontjában áll. A birtokstruktúra és a földhasználat döntően befolyásolják a gazdálkodás eredményességét. A Kormány a Nemzeti Földalap létrehozásával gátat kíván szabni a földspekulációnak. Vidéken a föld racionális használata megkerülhetetlen.

A kritikus gazdasági helyzetű térségekben a mezőgazdasági tevékenység – mint a megélhetés egyetlen forrása – felértékelődik. Az intenzív kultúrák versenyképességének fokozása mellett kiemelt fontosságú a foglalkoztatás. Indokolt a zöldség-gyümölcsstermelés és az állattenyésztés arányának növelése. A mezőgazdaság szerkezetváltása részben az energetikai célú termelés, részben az integrált és ökológiai gazdálkodás irányába is kívánatos. Az öntözött terület arányának növelése is szükséges, hiszen jelenleg csak a termőterület 1 százalékát öntözik. Új stratégiát több körülmény is indokol, így többek között a foglalkoztatás mellett az, hogy a területi és munkatermelékenységi mutatók hazánkban az EU fejlett mezőgazdasággal rendelkező államaihoz képest csak 35-45%-ot érnek el. A gazdasági teljesítmények növelésének feltétele, hogy együtt jár az erőforrások fenntartható használatával, a hulladéktermelés csökkentésével, a biodiverzitás és az ökoszisztémák megőrzésével. A fenntartható fejlődés indikátorainak figyelemmel kísérésével a változások a jelenlegi gyakorlattól eltérően objektívebben értékelhetők. A hatékonyság és versenyképesség javítása önmagában nem elégséges, mert a népességmegtartás, a környezet- és tájvédelem stb. is egyenrangú célnak tekintendők.

BEVEZETÉS

A mezőgazdasági tevékenységek közvetlenül vagy közvetve a termőföldhöz kapcsolódnak, az eredményességet az ökológiai adottságok és a föld minősége meghatározzák, de egyéb kapcsolódó tényezők is befolyásolják, így a földhasználati és birtokstruktúra, továbbá a tulajdonviszonyok és a birtokok tagoltsága.

A földhasználat arányait az ökológiai adottságoknak megfelelően szükséges kialakítani, ha szükséges, a művelési ágak közötti átcsoportosítással megváltoztatni. Jelenleg valószínűsíthető az erdő országos

arányának növelése. A gyengébb minőségű szántóterületeken, az arra alkalmas gyepterületeken – a foglalkoztatás növelése céljából is – az energetikai célú hasznosítás indokolt. A külpiaci verseny kapcsán is kiemelt jelentősége van az energiahordozókkal való helyes gazdálkodásnak. A nemzetközi versenyképesség ugyanis egy ország számára – többek közt – azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokkal és javakkal hogyan tud helytállni a világpiaci versenyben (Bozsik, 2004). Amennyiben a táj- és földhasználat rendszere nem felel meg a terület adottságai-

nak, akkor később ez a hiba agrotechnikával tartósan és eredményesen nem hozható helyre (Nagy, 2008).

Hazánkban a művelés alól kivett terület 1,583 millió hektár. Arra kell törekednünk, hogy termőterületünk megmaradjon jó minőségben, így semmiféleképpen nem támogatható az infrastrukturális célra igénybe vett területhányad növelése. Kádár (2008) szerint a rendszerváltás óta hazánkban 500 ezer hektárral csökkent a termőterület. Az ipar, a bányászat, a közlekedés, a kereskedelmi és a lakóépületek, valamint egyéb létesítmények értékes földterületeket vonnak ki a termelésből, gyakorlatilag visszavonhatatlanul. A közúti közlekedés robbanásszerű növekedése, az aszfaltozott területek terjedése nemcsak környezeti szempontból okoz súlyos veszteségeket, hanem nemzetgazdaságilag is káros és ésszerűtlen. Napjainkra mintegy 80 ezer hektárt véglegesen kivontak a mezőgazdasági termelésből az ipar, a városi terület és az autópályák fejlesztésének céljaira.

A földhasználat a mezőgazdaság eredményességét – más tényezőket is figyelembe véve – alapvetően meghatározza. Akkor lehetünk eredményesek, ha a földhasználat rendszere környezeti adottságaihoz és korlátaihoz a lehető legjobban illeszkedik, erre kell törekednünk.

A MEZŐGAZDASÁGI FÖLDHASZNÁLAT

A földhasználat meghatározásánál más-más szerzők eltérő szempontból közelítik meg a probléma lényegét. Szűcs (1990) szerint a földhasználat a térhasználat része, mert annak csak bizonyos tényezőit öleli fel, de tágabb fogalom is annál, mert a természeti erőforrások hasznosításához szükséges földfelszíni terület-igénybevétel mellett átfogja a feldolgozási és szolgáltatási szféra terület-igénybevételének problémakörét is. Dobos et al. (1968) szerint a földhasználat mindazon intézkedések össz-

szessége, amelyek a talaj termőképességének fenntartására, növelésére és kihasználására irányulnak, együttevén alkotják a földművelés rendszerét. A földművelési rendszer egyik eleme a földhasználat módja (más elnevezéssel: művelési ág), amely a növényi borítás jellegzetessége szerint csoportosítja a növénytermelést.

Magda R. – Szűcs (2002) hangsúlyozzák, hogy a földhasználat komplex kategória, a mezőgazdasági földhasználat ezért az egész kérdéskörnek ugyan igen fontos, de csak egyik eleme. Magda R. (1999/a) a rendszer elemzésén alapuló földhasználat definiálását tartja fontosnak, mert így a teljes rendszer, annak egyes elemei közötti kapcsolat egyértelművé tehető, és megteremthetők a kvantifikálás feltételei. A mezőgazdasági földhasználat a többi földhasználati módhoz képest számos, azoktól eltérő egyedi sajátosságot mutat. „A mezőgazdasági földhasználat alrendszerben el kell számolni az alrendszer teljes területével, ami magában foglalja a művelési ágakat, amelyeken belül további részegységek jelennek meg az egyes növénykultúrák területei. A rendszer hatékonysága nagymértékben függ a művelési ágak összetételétől, és attól, hogy ott milyen növényeket és milyen eredménnyel termelnek. A művelési ágak területének megoszlása és annak időbeni változása önmagában is fontos információ a mezőgazdasági földhasználati rendszer belső szerkezetét tekintve.” (Magda R., 1999/b) Az optimális földhasznosítás ebben a logikai rendszerben a földhasználati alrendszerek közötti legkedvezőbb arány meghatározását jelenti a versenyképesség szempontjából, ami egy optimalizációs feladatként értelmezhető.

Magda S. – Gergely (2006) szerint a földhasználatban paradigmaváltás előtt állunk. A föld hasznosítására az energetikai alapanyag-termelés is lehetséges út, és a jövőben ez már kényszerítő szükség is lesz. Ezt főként a mezőgazdasági termékek

olajban kifejezett cserearányromlása teszi elkerülhetetlenné. Ezért megválaszolandó, hogy a kedvezőtlen adottságú területeken erdősítést, legelőre alapozott extenzív gazdálkodást vagy biomassza-termelést célszerű-e folytatni, vagy akár véglegesen szüneteltetni kell-e a termelést. A racionális földhasználat gyakorlatát a táji (természeti, közgazdasági) adottságok határozzák meg. Ezek a feltételek a hazai régiókban nagymértékben eltérnek. Hazánk nagy lehetősége a mezőgazdasági termelésre alkalmatlan területeken, az állattálmomány nélkül maradt legelők egy részén energiaerdők telepítése.

Az EU szempontjából az energiaellátás biztonsága kulcsfontosságú. Az energia elfogadható ára feltétele a növekedésre, a munkahelyteremtésre és a fejlődés fenntarthatóságára kidolgozott célok teljesíthetőségének. Európa egyre nagyobb mértékben függ a fosszilisenergia-importtól, ami részben kiváltható megújuló energiaforrásokkal. Az Európai Unió klímavédelmi törekvései és energiapolitikai irányelvei alapján Magyarországon a megújuló energiaforrások részarányának célértéke 2020-ra 13%. A fosszilis tüzelőanyagok közül a szén, a lignit, a kőolaj, a földgáz részben kiváltható, helyettesíthető biomasszából nyert energiával. Magyarország fajlagosan nagyon gazdag biomasszában, ezért különös kihívást jelent annak rendszerszerű feldolgozása, bioenergiává történő alakítása.

A hazai megújuló energiaforrás és felhasználás zömét adhatja a biomassza, amiből nagy arányban részesedhetnek a fás szárú rövid vágási idejű (2-4 év) ültetvények és az energiaerdők. A földhasználat racionalizálását, az itt történő energiatermelés fokozását javasolja Magda S. et al. (2009) is. Ennek jelentőségét erősíti az, hogy 2020-ig százezres nagyságrendű képzetlen ember foglalkoztatására is lehetőséget teremtet.

A művelési ágak az elmúlt 5 évben minimálisan változtak. Magda R. (2007) szerint Magyarországon a művelési ágak ará-

nyai kialakultak, ebben az utóbbi időben nem történt lényeges változás. Az arányok változatlanságát elsősorban az alkalmazott támogatási rendszer erősíti. Jelentősek viszont a változások a földterület használatában és a birtokszerkezetben a gazdálkodási formák szerint.

Az ÁMÖ 2010 előzetes adatai alapján idén 8800 mezőgazdasági tevékenységet végző gazdasági szervezet és 567 ezer egyéni gazdaság működött Magyarországon. A gazdasági szervezetek száma – a 2000 és 2007 közötti években megfigyelt csökkenést követően – kissé csökkent, meghaladta a 2000. évi. Az egyéni gazdaságok száma – változó ütemben – folyamatosan csökkent, idén 40%-kal kisebb a tíz évvel korábbinál. A 2010-es évben a gazdasági szervezetek 75%-a használt mezőgazdasági földterületet, átlagos mezőgazdasági területük 337 hektár volt. Az egyéni gazdaságok 93%-a használt mezőgazdasági területet, átlagosan 4,6 hektárt műveltek. A tíz évvel korábbi adatokhoz képest a gazdasági szervezetek átlagos mezőgazdasági területe 37 százalékkal csökkent, az egyéni gazdaságoké 85 százalékkal növekedett. Jelentős eltéréseket mutat a két gazdálkodási forma birtokszerkezete. A gazdasági szervezetek negyede összes mezőgazdasági területük 84%-án gazdálkodott, és a 300 hektárt meghaladó gazdaságméret a meghatározó. Az egyéni gazdaságok 8%-a művelte az általuk használt összes mezőgazdasági terület háromnegyedét 2010-ben.

A földhivatalok által 2000 óta vezetett, 2007 óta közhiteles földhasználati nyilvántartás célja, hogy biztosítsa a földhasználati viszonyok átláthatóságát, segítse az európai uniós támogatások ellenőrzéseit. A földhasználati nyilvántartás az ország 7,78 millió hektár területeiről 6,81 millió hektárra vonatkozóan tartalmaz adatokat, mely 87,5%-os lefedettséget jelent. 2009-ben 1,7%-kal nőtt a földhasználati nyilvántartásban szereplő terület nagysága. A földhasználat megoszlását az 1. táblázat szemlélteti.

I. táblázat
A földhasználat jogcímei és szektorok szerinti megoszlása (2009)

(M.e.: hektár)

Megnevezés	Saját tulajdon	Szívességi használat	Haszonbérlet	Egyéb
Magánszemélyek	1 622 659	275 005	844 573	654 825
Szövetkezetek	6 080	3 189	317 647	24 847
Gazdasági társaságok	205 206	54 822	1 665 309	812 387
Egyéb	71 280	3 768	50 194	109 271

Forrás: FVM

Hazánkban a földtulajdon és a földhasználat elvált. Más országokra ez nem jellemző, például *Takács-György et al. (2008)* közli, hogy „a lengyelországi földhasználatban – a gazdasági, társadalmi átalakulás során a mezőgazdasági termelési tényezők privatizációjakor megmutatkozott különbségeknek betudhatóan – nem következett be oly mértékű változás, mint Magyarországon. Ennek következtében a földtulajdon és a földhasználat nem vált el. A föld 95,8%-a magántulajdonban van. A birtokszerkezet elaprózódottsága ellenére a kialakulóban lévő földpiac valódi piacként működik,

a földár (1340–2020 EUR/ha) lényegében nem különbözött a 2003–2007-es időszakban a magyar átlagos földártól (1580–2100 EUR/ha).” A gazdálkodók védelme érdekében hosszú távú bérletre lenne szükség – ez ma nem jellemző. A mezőgazdasági terület megoszlása művelési áganként, 2010-ben: szántó 82,7%, gye 13,7%, gyümölcsös 1,8%, szőlő 1,4%, konyhakert 0,4%.

Az egy gazdaságra jutó terület nagyságának változását a 2. táblázat, míg a földterületet használó gazdaságok számának és területének megoszlását a 3. táblázat mutatja be.

2. táblázat
Az egy gazdaságra jutó terület nagysága

(M.e.: hektár/gazdaság)

Megnevezés	Gazdasági szervezetek		Egyéni gazdaságok	
	2000	2010	2000	2010
Szántó	506,9	352,3	3,1	6,2
Gye	161,2	120,4	2,9	4,8
Mezőgazdasági terület	533,5	336,7	2,5	4,5
Termőterület	653,0	465,8	2,7	5,0

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2010

3. táblázat
Földterületet használó gazdaságok számának és területének megoszlása
 (Me.: százalék)

Területnagyság-kate- gória, hektár	Termőterületet használók				Mezőgazdasági területet használók			
	számának		területének		számának		területének	
	megoszlása							
	2000	2010	2000	2010	2000	2010	2000	2010
Gazdasági szervezetek								
0,01–0,15	0,9	1,2	0,0	0,0	1,1	1,4	0,0	0,0
0,16–1,00	3,2	2,8	0,0	0,0	4,0	3,3	0,0	0,0
1,01–5,00	5,7	8,7	0,0	0,1	7,2	10,1	0,0	0,1
5,01–10,00	4,9	7,0	0,1	0,1	5,1	8,0	0,1	0,2
10,01–25,00	12,6	12,5	0,3	0,5	12,1	13,1	0,4	0,7
25,01–50,00	12,5	11,5	0,7	0,9	11,3	10,4	0,8	1,1
50,01–100,00	11,0	11,8	1,2	1,8	8,1	10,2	1,1	2,2
100,01–300,00	20,4	20,2	6,1	7,9	19,0	18,4	7,4	10,0
300,01–	28,8	24,2	91,6	88,7	21,1	25,3	90,1	85,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Egyéni gazdaságok								
0,01–0,15	26,1	27,3	0,7	0,4	27,1	29,0	0,8	0,5
0,16–1,00	44,7	41,2	6,1	2,9	45,3	41,5	6,7	3,1
1,01–5,00	19,2	17,0	15,7	8,1	18,4	16,1	16,4	8,3
5,01–10,00	4,6	5,5	11,6	7,8	4,2	5,1	11,7	7,9
10,01–25,00	3,5	4,8	19,8	15,2	3,2	4,5	20,0	15,3
25,01–50,00	1,2	2,1	15,3	14,9	1,1	1,9	15,3	14,9
50,01–100,00	0,5	1,2	12,4	16,9	0,4	1,1	12,0	17,1
100,01–300,00	0,2	0,8	13,8	27,9	0,2	0,8	13,0	27,7
300,01–	0,0	0,1	4,6	5,9	0,0	0,1	4,2	5,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyarország mezőgazdasága, 2010

A VIDÉK ÉS A TERMŐFÖLD

A világgazdaságban lezajló folyamatok a magyar vidéket is súlyosan érintik. Hazánk területi folyamataival, általában a globalizációval kapcsolatban, speciális vetületként szót kell ejteni a vidéket érintő következményekről is. A folyamatok sokszor új lehetőségeket is jelentenek, de általánosságban a rurális területek lemaradásáról lehet beszélni.

A vidéksúlyosbodó gazdasági-társadalmi-szociális gondjai (mind nemzetközi szinten, mind Magyarországon) elsődlegesen az elhúzódo strukturális változásokra, az agrárágazat gazdasági súlyának, a jövedelem-

termelésben és foglalkoztatásban betöltött szerepének csökkenésére vezethetők vissza (Ritter, 2008). Ahogy csökken az integráció, feldolgozóipar stb., úgy növekszik a munkanélküliség.

Jövőnk felvázolásakor figyelembe kell venni a fenntarthatóság mindhárom elemét – a társadalmi, a gazdasági és a környezeti szempontrendszer –, azonos súllyal értékelve.

Udovecz (2010) szerint a „vita tárgya, hogy a jövő élelmiszer-gazdasága (agrobiznisze) nemcsak szerves része a vidéknek, a természeti környezetnek, hanem legfőbb garanciája emezek egészséges állapotának”.

A mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer-kereskedelem együttes fejlődése biztosíthatja a vidéki gazdaság fejlődését, és ezt figyelembe véve nem tekinthetünk el a föld hazai érdekeket érvényesítő racionális használatától. Sajnos az 1990-es évektől az agrárgazdaságban a gazdasági növekedés megtört, sőt az évtized első felében drasztikus visszaesés regisztrálható. Ma már kijelenthető, hogy a koncepció hiányosságai, a végrehajtás hibái, az integráció szétesése, a súlyos tőkehiány, a piac beszűkülése, a korábbi agrármodell elképzeléseinek megváltoztatása és a kedvezőtlen nemzetközi környezet az agrártermelés példátlan visszaesését eredményezte. Adottságainkat nem használtuk ki, hiszen nyilvánvaló, hogy a jó esélyeket nyújtó magyar természeti adottságok távlati hasznosítása az egész lakosság érdeke.

A prognózisok szerint a Föld lakossága 2050-ben meghaladja a 9 milliárd főt, és a fajlagos igények növekedése miatt az agrártermelést a jelenlegihez képest 70%-kal kellene emelni. Ebből következik, hogy a föld és a földhasználat jelentősen felértékelődik, hazánk és a vidék szempontjából kulcskérdéssé válik.

Udovecz (2010) megfogalmazása szerint „mindent megelőző prioritásként jelölhetjük meg a természeti erőforrások (termőföldek, erdők, vizek) fölötti rendelkezési jog megtartását. Az élelemtermelési kapacitások és készségek megőrzését, a lokális ellátási és foglalkoztatási lehetőségek minél magasabb szinten való kihasználását”. A földdel

kapcsolatos minden elképzelést ebből a prioritásból kell indítani.

Ehhez kapcsolódó alapvető cél az egészséges környezet, az élelmiszer-biztonság garantálása, a táj, az élővilág, a termelés és a vidéki örökség sokszínűségének a megőrzése. Csete–Barcza (2010) ehhez igazodó stratégiát indokol: „sürgető a vidék, a mező-erdőgazdaság fenntartható jövőképek koncepciója és a stratégiája azért is, mert a munkanélküliség, a szegénység leküzdésében, a foglalkoztatásban, a cigánykérdés megoldásában, a kiüresedő, öregedő falvak megmentésében, a vidéki kultúrtáj megőrzésében, az élelmiszer-ellátás és az élelmiszer-minőség biztonságában stb. semmi mással nem helyettesíthető szerepet játszik a vidék, a mező-erdőgazdaság!” Az ehhez kapcsolódó birtokpolitika meghatározása is elengedhetetlen.

Kapronczai (2010) az AKI korábbi tanulmányára hivatkozik. Eszerint egy vállalkozás lehet életképes, eltartóképes és versenyképes. Potori (2004) ismerteti, hogy „versenyképes az a vállalkozás, amely túl az életképességen – a fogyasztói igényeknek való fokozott megfelelés, vagy kedvezőbb komparatív költségstruktúra okán – bel- és/ vagy külpiazi részesedését növelni tudja. Termékei hozzáadott értéke jövedelmet vagy megtakarítást generál”.

A vidéki foglalkoztatáshoz az eltartóképes gazdaságok is hozzájárulhatnak, tehát a gazdaságok számának gyors csökkenése nem kívánatos.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak csökkenési üteme túl gyors, bár az utóbbi időben lelassult (4. táblázat).

4. táblázat

A mezőgazdasági foglalkoztatottak csökkenési üteme

Év	Létszámcsökkenés, fő	Létszámcsökkenés, %	Csökkenés, fő/év
1949–1960 (11 év)	367 424	53,8–38,4	33 402
1960–1970 (10 év)	598 887	38,4–24,7	59 888
1970–1990 (20 év)	367 857	24,7–18,0	18 393
1990–2000 (10 év)	611 600	18,0–6,5	61 160
2000–2008 (8 év)	77 600	6,5–4,5	9 700

Forrás: KSH-adatok alapján Buday-Sántha, 2010/a

A magyar parasztság történetében meghatározók a termőföld tulajdonlásának, a birtokszerkezetnek és a mezőgazdaság eltartóképeségének feszültségekkel terhes eredményei. A II. világháború utáni földosztás rövid fellendülést eredményezett, majd stagnálás és hanyatlás következett be. A kisüzemi gazdálkodás kedvezőtlen körülményei, az erőltetett iparosítás, a gyakori élelmiszerhiány jellemezte ezt az 1960-ig tartó időszakot. A mezőgazdasági foglalkoztatottak számának csökkenését az ipari foglalkoztatás gyors növekedése ellensúlyozta. Az 1960 és 1970 közötti időszak a mezőgazdasági szövetkezetek létrehozását és új viszonyokat eredményezett. A gépesítés jelentős állami támogatással történt, a műszaki fejlesztés és egyéb tényezők (kedvezőtlen munkakörülmények, kis jövedelem stb.) gyors létszámcsökkenést kényszerítettek ki. A mezőgazdaság teljesítménye viszont fokozatosan javult, az új nagyüzemek és a ház körüli gazdálkodás teljesítménye összeadódott. Az 1960-as évek elején minden régióban felsőfokú mezőgazdasági oktató és termelésfejlesztő intézményt hoztak létre állami támogatással. Ennek eredményeként a bővülő erőforrásokkal egyre jobban felkészült és növekvő létszámú szakember kezdett gazdálkodni.

Az 1970–1990 közötti időszak sikeresnek tekinthető, a hozamnövelést és a hatékonyságot a következő tényezők segítették:

- Lehetővé vált a világ élmezőnyébe tartozó műszaki újítások, technológiák és genetikai eredmények alkalmazása.
- Integrációk jöttek létre és rendszeres szemléletű termelés terjedt el.
- Gyors fejlődésnek indult az élelmiszerfeldolgozás és -kereskedelem.
- Kitüntetett szerepet, rangot kapott az oktatás, képzés, valamint új pályára került az agrárkutatás.
- Szűkölt az agrárrolló, megnőtt a gazdasági termékek árának jövedelemtartalma

és kiemelt támogatást élveztek a fejlesztések, beruházások.

Az akkori nemzetközi élmezőnybe tartozó megoldásokat a hazai körülményekhez és lehetőségekhez igazították, s a valódi tulajdonosok hiányát érdekeltséggel ellensúlyozták, míg a piacot szimulált piacszerű körülményekkel kísérelték pótolni. Az önfinanszírozás és a fejlesztési források hiányát pedig a támogatások, valamint a termelési rendszerek pótolták. A gyors fejlődés hatására kialakult vidéken a munkaerő-felesleg, amit két módon lehetett kezelni:

– A háztáji gazdálkodás, a nagyüzem és a kisüzem közötti munkamegosztás szervezett kiterjesztése növeli a foglalkoztatást.

– A nagygazdaságokban a kiegészítő tevékenységek kialakítása, melynek kedveztek az ipari béremelések korlátozott lehetőségei és a különféle hiánycikkek léte.

A munkanélküliség kezelésére az állam is ösztönözte a nagyüzemek és kisüzemek integrációit. Az integrátor az alapanyaggal való ellátáson túl a termelési folyamat minden mozzanatának szaktanácsadását és a piac megszervezését is biztosította. Igaz, hogy a „piac” államközi szerződésekkel garantált volt, s így a növekvő mennyiségek elhelyezése nem okozott gondot, bizonytalanságot, kockázatot.

A termelőnek viszonylag egyszerű volt a feladata, az, hogy a meglévő erőforrásait, töredék munkaidejét és szorgalmát hasznosítva minél több terméket, esetenként minőséget állítson elő. Ezek együttes hatására válik teljessé az 1970-es évek második felére a magyar vidéken a foglalkoztatás, a vidéken élők gyarapodása, a magyar vidék megerősödése.

A 80-as évek elején mind a nagygazdaságok, mind az általuk integrált kisgazdaságok működéséhez olyan további változtatásokra volt szükség, mint

- a nagyüzemekben az érdekeltség és a termelékenység javítására az önelszámoló egységek szervezése;

– az integrált háztáji gazdálkodás egyre nagyobb mértékű kiterjesztése, a nagygazdaságok-kisgazdaságok közötti munkamegosztás mélyítése.

A mezőgazdasági munkaerő-változást az 1970-es évet követően elsősorban a nyugdíjazás és a gépesítés színvonalának növelése, valamint a kiegészítő tevékenység bővülése határozta meg.

Az alaptevékenységen kívüli termelés különösen az 1970-es évek végétől az 1980-as évek közepéig dinamikusan nőtt. Ennek egy része az üzemi vertikum kiépítését szolgálta (élelmiszer-ipari feldolgozás, saját építés, javítás, kereskedelmi értékesítés stb.). Jelentős mértékben növekedett azonban a munkaigényes egyéb ipari tevékenység is, amelynek nagy részét ipari kooperációban, az ipari üzemeknek végzett bér munka tette ki (Magda S. – Marselek, 2003).

A kiegészítő tevékenységben foglalkoztatottak aránya 1980-ban 24,5%, míg 1989-ben már 32,7%, és a mezőgazdasági nagyüzemek nettó termelésének mintegy felét, tiszta jövedelmének több mint felét termelik meg (Németi, 1991). Ez az időszak a vidék népességmegtartása szempontjából kedvező, hazánk agrárgazdasága sikeres volt.

Magyarország az egy lakosra jutó gabona- és tojástermelésben 1989-ben (1412, illetve 24,1 kg-mal) a második, hústermelésben (162 kg-mal) a negyedik, zöldségtermelésben (212 kg-mal) a hatodik, gyümölcsstermelésben (157 kg-mal) a nyolcadik helyet foglalta el az európai rangsorban. A termelés eszközigénye és eszközkihasználása pedig a nagy méretek következtében kedvezőbb volt a kis- vagy közep-nagyságú gazdasággal rendelkező fejlett országokénál is. Példaértékűek azok az integrációs tevékenységek, amelyek a magyarországi termelők és a feldolgozóipar (szőlő- és bor-, növényolaj-, cukor-, tej-, húsgazat) vertikumaiban hathatós állami segítséggel megvalósultak.

A mezőgazdaság fejlesztésének kiemelő eredménye, hogy a hazai élelmiszerellátás és -fogyasztás jelentős mennyiségi és minőségi növelése mellett 1970 és 1989 között az élelmiszer-kivitel ötszörösére, míg a szabad devizában jelentkező aktívum nyolcszorosára növekedett.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak száma 1960-ban még 1 784 000 fő, amely 1970-ben 1 200 000-re, 1980-ra 989 000-re, 1989-re 840 000-re csökkent. (A kis-termelésben természetesen ezen felül mások is részt vettek.)

Az 1990–2000 közötti időszakot a vidéki lehetőségek beszűkülése jellemzi. Az agrártermelés versenyképessége jelentősen csökkent. Az elaprózódott birtokszerkezet, a tőkehiány, az integráció szétesése, a piac szűkülése és más problémák a termelés visszaesését eredményezték. A gazdálkodás körülményei romlottak, és a termékek árainak jövedelemtartalma csökkent. Az élelmiszeripar is nehézségekkel küzdött, a fejlesztések elmaradása számottevő. A mezőgazdaság eladósodott, és a hagyományos termelés sok esetben már nem biztosított megélhetést.

Az ágazat versenyképességét minél előbb megoldandó strukturális problémák korlátozták. Ide sorolható a földtulajdon és a földhasználat elkülönülése, a birtokszerkezet elaprózottsága, a szükséges beruházások és technológiai fejlesztések elmaradása, az infrastruktúra elavultsága, piaci, szakmai forráshiány. Az ágazati szereplők vállalkozói és piaci ismeretei sok esetben hiányosak, informáltságuk nem megfelelő.

A 2000–2008-as éveket a strukturális problémák változatlansága jellemzi. Az EU-csatlakozás utáni támogatás-növekedés az ágazat létszámcsökkenését lelassította, de az eredmények ma sem kielégítőek.

Dupcsák *et al.* (2010) ismertetik, hogy a magyar mezőgazdaság nemzetgazdasági súlya folyamatosan csökken, annak ellenére, hogy természeti adottságaink kedvezőbbek az EU-átlagnál, hiszen a mezőgazdasági terület aránya hazánkban 63%, jelentősen meghaladja az EU-átlagot. Az agrárgazdaság súlyának csökkenését részben nemzetközi változások (piaci túlkínálat, a fejlett európai országok hatékony termelése), részben a hazai koncepciótlanság okozta. Az 1970–1990 között kiépített jól működő rendszer szétrobbantása, az agrárstratégia máig tartó hiánya, a jogalkotás és a szabályozás anomáliái napjainkig hatnak. Az agrobiznisz aránya a GDP-n belül viszont 12% körüli, hasonlóan a fejlett országokhoz.

AZ AGRÁR-ÉLELMISZERGAZDASÁG JELENE ÉS LEHETŐSÉGEI

A hazai agrár-élelmiszergazdaság jelenlegi teljesítményével nem lehetünk elégedettek, a rendszerváltás elhibázott privatizációjának és birtokpolitikájának következményeit a mai napig nem sikerült felszámolni. A gazdasági társaságok, szövetkezetek földszerzési tilalma visszafogta a beruházásokat, sok helyen felszámolásra ítélte az állattenyésztést. Ennek ellenére 2000 gazdasági társaság tulajdonában van a magyar állatállomány 70%-a, míg a 624 ezer gazdaságban az egyharmada (Buday-Sántha, 2010/b). A földbérleti rendszer bizonytalan és tőke kivonást jelent az ágazatból, az elmaradt jövedelem nagy része ma már nem a vidéken talál gazdára.

Az agrárgazdaság szerepe napjainkban – céljaink ellenére – egyre csökken, a folyamatos piacvesztés főleg belföldi relációban drasztikus. Ez teret nyit az olcsó, gyenge minőségű termékek beáramlásának. Ha a 2003-as évet vesszük 100%-

nak, az élelmiszeripar összes értékesítése 2008-ra 18%-kal csökkent, ezen belül a belföldi értékesítés több mint 24%-kal esett vissza. Ehhez súlyos jövedelemcsökkenés is társult, mert míg az adózás előtti eredmény elérte a 70 milliárd forintot, ez 2008-ra veszteségbe csapott át.

Az alkalmazott technológia színvonala, a korszerűsítés mértéke hazánkban a túlmeretezett és sokszor erőltetett fejlesztés, beruházás, gépesítés ellenére rendkívül differenciált. Vannak korszerű és racionális tevékenységet folytató gazdaságok – pár százan vagy ezren –, amelyek alkalmaznak a legmodernebb technológiát, de léteznek – nem kis számban – olyanok is, több százezren, amelyek elmaradott technológiákat használnak. A jövőben ezek közül mintegy 30-40 ezer gazdaság lesz csak piac- és életképes.

Az EU fejlett országai jelentős termelékenységbeli előnnyel rendelkeznek, eszközellátottságuk 2-3-szor nagyobb a hazainál, fajlagos hatékonyságuk is 50%-kal kedvezőbb. A 2010-es miniszteri beszámoló szerint: „Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó folyó termelői áron számított kibocsátás megmutatja a termelés intenzitásában rejlő különbségeket. Az Európai Unió 27 tagállamában az egy hektárra jutó kibocsátás értéke 1788 euró volt 2009-ben. Ugyanebben az időszakban a régi tagállamok egy hektáron átlagosan 2107 euró értékű terméket állítottak elő, a tizenként új tagállamban ez a mutató csak 970 euró, Magyarországon 989 euró volt. Azaz hazánk termelési intenzitása alig magasabb (+2%) az új tagállamok átlagánál, a régi és az új tagországok termelési intenzitása közötti különbség pedig több mint kétszeres.”

Lámfalusi (2010) nem tartja valószínűnek, hogy az újonnan csatlakozott országok mezőgazdaságának színvonala elérje az EU-átlagot. Részint a természeti adottságok különbözősége, részint az országonként eltérő munkaerő- és tőkeellátottság,

valamint eszközellátottság a felzárkózás ütemét mérsékli. A hazai ágazati teljesítmény háttérében meghúzódó folyamatok nem biztosítják hosszú távon a konvergencia fenntarthatóságát. Ezt a tényt leginkább a beruházások visszaesése támasztja alá. Tehát az EU-10 országai a kezdeti gyors felzárkózást követően stagnáló pályára kerülhetnek, így hazánk is.

A TERMŐFÖLD ÉS A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS

A földdel kapcsolatban számos kérdést kellene tisztázni. Elsősorban arra kellene választ adni, hogy engedjük-e a külföldiek földvásárlását, és ha igen, akkor az milyen előnnyel és hátránnyal járhat. Tisztázandó ezzel kapcsolatban az is, hogy biztosítható-e hazánkban, hogy érdemes legyen a földön gazdálkodni, és ez mit eredményez a jövedelemszerzés és foglalkoztatás szempontjából. Fontos kérdés, hogy mi lehet a föld szerepe a vidékgazdaságban, hogyan tud hozzájárulni az agrártermelés a vidéki lakosság helyben tartásához. Tisztázandó az állami földalap szerepe és lehetőségei a foglalkoztatásban és a vidéki szegénység enyhítésében.

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre megközelítőleg is válaszolhassunk, elsősorban nem a múltat kell bíráltni, hanem ennek az ágazatnak a szerepét, működési feltételeit és várható eredményeit kellene 10-15 évre stratégikaként meghatározni.

A jelenlegi helyzet szerint hazánk elérte, hogy három évvel meghosszabbíthassa az uniós állampolgárok magyarországi földvásárlásait tiltó, 2011. május elsején lejáró moratóriumot. A moratórium fenntartásának indoka az, hogy az egyéni és családi gazdálkodók védelme érdekében a földvásárlást meg lehessen tiltani. Ez az elképzelés a magyar pénzügyi és szakmai befektetőknek is kedvez, hiszen elfogadható áron juthatnak földhöz, a termőföld magyar befektetők tulajdonában maradhat. A hároméves halasztás lehetővé teheti, hogy meg lehessen konszenzussal alkotni a földtulajdon és -hasz-

nálati viszonyok rendezéséhez szükséges törvényeket.

Jelenleg a hazai földterületek mintegy 18-19%-a (1,7-1,8 millió hektár) tartozik az NFA-hoz, ez az ország összes termőterületének 21-25%-a. Állami földvásárlásra mintegy 8-10 milliárd forint áll ma rendelkezésre, mely összeg nőhet a haszonbérleti szerződések megkötését követően. A földpiacon az NFA az állami elővásárlási jog gyakorlójaként lép föl, az összes földeladási szerződést átvizsgálva minden egyes esetben eldöntheti, él-e elővásárlási jogával.

A Nemzeti Földalapra vonatkozó törvény 2010. szeptember elsejével lépett életbe, amely lehetővé teszi a földhaszonbérleti és vagyonekezelési szerződések átvizsgálását. Az NFA a Vidékfejlesztési Minisztérium felügyelete alá tartozik. Az NFA a felelős a hozzá tartozó vagyonelemek törvényes és hatékony hasznosításáért, illetve a nemsokára felálló Birtokpolitikai Tanács döntéseinek végrehajtásáért, mely a Nemzeti Földalapban lévő nagy értékű (100 millió forint, vagy 100 hektár feletti) területek hasznosításáról dönt.

Az NFA – a tőke szabad áramlására vonatkozó rendelkezések betartását figyelembe véve – az ország érdekében cselekedhet, hiszen nem elfogadható, hogy külföldi gazdasági társaságok, befektetési és nyugdíjalapok spekulatív céllal vásároljanak földet.

A hazai irodalomban – birtokpolitikai célok érdekében – foglalkoznak az üzemszabályozás bevezetésének kérdésével (Kapróczai, 2010; Tanka, 2003).

Eszerint az EU joggyakorlatával való ütközés nélkül – tehát hogy az állam nem korlátozza a föld tulajdoni és használati forgalmát – a kedvezményezett gazdasági csoportok érdekeit üzemszabályozással lehet védeni, a mezőgazdasági üzem bizonyos jellemzőit rendeletben kell szabályozni. Ez kiküszöbölne a spekulációs földvásárlást.

A magyar mezőgazdaság az EU-csatlakozásra csak részben készült fel. A korábbi gyengeségek az erős verseny hatására felerősödtek, a nem ideális birtokstruktúra a rossz szervezethez, az elégtelen esz-

közellátás, az alacsony gazdálkodási színvonal piacvesztést eredményezett. Egysíkú szerkezet alakult ki, amelyben a gabonafélék és olajos növények termelése meghatározó. Az állattenyésztés soha nem látott mélypontra jutott. Hazánk alapvető termékekből nettó importőri pozícióba került (tejtermék, sertéshús, gyümölcs).

Magyarország agrártermelését a jövőben profit- és exportorientált, hatékonyságra és versenyképességre törekvő agrárgazdaságként tudjuk elképzelni, korszerű eszközfelhasználással, amely sikeresen helytáll az EU-piacon. A gazdaságok egy kisebb részé-

nél viszont a fenntartható termelés szempontjai érvényesülhetnek, a vegyszerkímélő módszerek, egészséges termékek előállítását teszik lehetővé. A minőség javítása elengedhetetlen, a termelők iskolázottságának növelése, a magas szintű innováció az agrártermelés fejlesztésének alapja.

Versenyképes mezőgazdaság ma már nem lehetséges versenyképes feldolgozás, kereskedelem, oktatás-kutatás, innováció és az ezt kiszolgáló jogi szabályozás nélkül.

Úgy gondoljuk, minden változás csak fokozatosan, a meglévő értékek megőrzése mellett történhet.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Bozsik N. (2004): Magyarországi agrártermékek versenyképességének vizsgálata. *Gazdálkodás*, 47. évf. 9. sz. különkiadás, 21-34. pp. – (2) Buday-Sántha A. (2010/a): Vidékfejlesztés. (vitaanyag, kézirat) 1-9. pp. – (3) Buday-Sántha A. (2010/b): Agrármodellek társadalmi, gazdasági és környezeti hatásai. *Magyar Tudomány*, 4. sz. – (4) Csete L. – Barcza G. (2010): Kié lesz a föld? *Gazdálkodás*, 54. évf. 6. sz. 657-670. pp. – (5) Dobos et al. (1968): Mezőgazdasági üzemtan. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1-659. pp. – (6) Dupcsák Zs. – Kerek Z. – Marselek S. (2010): Az agrárgazdaság versenyképességének javítása, klaszterek lehetséges szerepe. *Östermelő Gazdálkodók Lapja*, 14. évf. 6. sz. 119-121. pp. – (7) Kapronczai I. (2010): A földbirtok-politika választási igénylő kérdései. *Gazdálkodás*, 54. évf. 2. sz. 191-202. pp. – (8) Kádár I. (2008): Az élelmiszertermelés háttéréről. *Zöldégetermesztés*, XXXIX. évf. 3. sz. 3-7. pp. – (9) KSH (2010): Magyarország mezőgazdasága (előzetes adatok) 1-17. pp. – (10) Lámfalusi I. (2010): Konvergencia az Európai Unió mezőgazdaságában. Statisztikai Szemle, 88. évf. 5. sz. – (11) Magda S. – Gergely S. (2006): A magyarországi termőföld-hasznosítás átalakítási lehetőségei. *Gazdálkodás*, 3. sz. 13-27. pp. – (12) Magda S. – Marselek S. (szerk., 2003): Észak-Magyarország agrárfejlesztésének lehetőségei. Agroiinform Kiadó, Budapest, 1-412. pp. – (13) Magda S. – Wachtler I. – Bozsik N. (2009): New alternative resources is the agriculture, Global challenges-local solutions. 2009. Velka Lomnica plenary key note – (14) Magda R. (1999/a): A földhasználat alternatívái. Doktori értekezés, Gödöllő, 1-105. pp. – (15) Magda R. (1999/b): A mezőgazdasági földhasználati rendszer elmélete. *Gazdálkodás*, XLIII. évf. 5. sz. 35-42. pp. – (16) Magda R. (2007): A földhasználatban történt változások Magyarországon az 1990-es évektől napjainkig. Agroiinform, Gyöngyösi különszám, XVI. évf. 9-11. pp. – (17) Magda R. – Szűcs I. (2002): Új irányzatok a földhasznosításban. Agroiinform Kiadó, Budapest, 1-151. pp. – (18) Nagy J. (2008): Földhasználat-változás és a birtokviszonyok környezeti hatásai. In: Tamás J. (szerk.): Agrárium és környezetgazdálkodás. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 97-103. pp. – (19) Némethi L. (1991): A magyar élelmiszertermelés és a piacgazdaság. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1-260. pp. – (20) Potori N. (szerk., 2004): A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei. Agrárgazdasági Tanulmányok, 8. sz. AKI, Budapest, 1-91. pp. – (21) Ritter K. (2008): Agrárfoglalkoztatási válság és a területi egyenlőtlenségek. PhD disszertáció, Gödöllő, 1-134. pp. – (22) Szűcs I. (1998): Verseny és rendszerelmélet a földhasznosításban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1-275. pp. – (23) Takács-György K. – Bandlerova, A. – Sadowski, A. (2008): Land use and land reform in former Central and East European countries. *Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe*. Vol. 44. Agricultural economics and transition: What was expected, what we observed, the lessons learned. Edited by Csáki Cs. – Forgács Cs. IAMO. 2008. Vol. 1. pp. 243-252. ISSN 1436-221X. ISBN 978 3 938584 31 6. – (24) Tanka E. (2003): Birtokpolitikai mozgásterünk a kibővített Európai Unióban. *A falu*, XVIII. évf. tél, 25-38. pp. – (25) Udovecz G. (2010): KAP-reform magyar szempontból. Óvári Tudományos Napok, CD-lemezen, 1-12. pp.

TARTALOM

Kardeván Endre: Gondolatok a magyar élelmiszerlánc kibontakozási lehetőségeiről.....2

TANULMÁNY

*Popp József – Juhász Anikó: Az élelmiszerlánc szereplői közötti
kapcsolatok hazánkban* 8

*Kis Krisztián – Szekeresné Köteles Rita: A helyi akciócsoportok
működése egy országos felmérés tükrében* 19

*Urfi Péter – Kormosné Koch Krisztina: Az ökológiai gazdálkodás költség-
jövedelem viszonyai* 28

*Beke Judit – Forgács Anna – Tarján Tamás: Európai uniós
országocsoportok mezőgazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata* 39

VITA

*Kapronczai István: A földbirtok-politika lehetséges irányai (Az eddigi
vita összefoglalása)*52

Tanka Endre: Hogyan érvényesítheti az alkotmány a föld közfunkcióit? 70

Magda Sándor – Marselek Sándor: Nemzeti kincsünk a vidék!76

*Horváth Gábor – Paragi Márton: Az egykulcsos személyi jövedelemadó
várható hatásai az agrárfoglalkoztatásra*87

Fertő Imre: Van-e jövője az agrárgazdaságtannak mint önálló tudománynak?97

SZEMLE

*Széles Gyula: Marketing a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek piacán
(könyvismertetés)*104

KRÓNIKA

*Varga Gyula: Szolgálat és szabadság – Erdei Ferenc centenáriumi
emlékülése a Magyar Tudományos Akadémián* 107

Romány Pál: Miniszterek közös vacsorája a Vajdahunyadvárban..... 119

Tisztelt Olvasónk!52

Felhívás angol nyelvű különkiadásra!103

Summary 122

Contents128